

Igor Pribac

Z enim očesom uprtim v daljavo in drugim v tla

Leta 2003 je Založba Krtina izdala zbornik *Brezplačno kosilo za vse?*, v katerem je bilo prevedenih nekaj krajših razprav o ideji univerzalnega temeljnega dohodka (v nadaljevanju UTD) – med njimi velja omeniti zlasti članek Philippa Van Parijsa in uvodni zapis nobelovca za ekonomijo Roberta Solowa) – ter del z izvirnimi razpravami domačih avtorjev. Izvirne članke so tedaj napisali: Jože Mencinger, Milan Zver, Tanja Renner, Bojan Radej, Srečo Dragoš in Janez Šušteršič. Z izjemo Zvera, ki je ideji povsem nasprotoval, so bila stališča ostalih avtorjev vsaj zmerno, če ne zelo naklonjena. Tudi v javnosti je knjiga, začevši z nenavadno dobro obiskano tiskovno konferenco, ki se je spremenila v živahno in dolgotrajno javno tribuno, prejela veliko pozornosti in bila deležna večinoma naklonjenih branj. Zanimanje za UTD, ki je bil v Sloveniji prvič obširneje predstavljen v zborniku, je pokazala vrsta medijev, od tistih, ki naslavljajo ožje, bolj strokovne javnosti, do tistih, ki naslavljajo najširšo javnost. V mesecih po izidu je bilo tako organiziranih kar nekaj predstavitvenih pogovorov o UTD po slovenskih mestih. Za mnenje o UTD je bilo javno vprašanih kar nekaj mnenjskih voditeljev, ekonomistov, in politikov. Misel, da bi vsi ljudje prejeli nepogojen dohodek, je razburkala družbeno imaginacijo ljudi.

Tednji družbeni trenutek v Sloveniji res ni bil posebno naklonjen izumljanju socialnih ukrepov in reformam. *Brezplačno kosilo za vse?* je bilo izdano v trenutku, ko se je zdelo, da smo kot država dosegli vse velike cilje, ki smo si jih zastavili ob osamosvajanju. Videti je bilo, da se je naša tranzicija (romanje v obljubljeno deželo, če hočete) končala, da lahko prenehamo z reformskimi naporji, ki so nas spremljali od konca osemdesetih naprej, ko smo se na pot podali. Na začetku dolgega pohoda skozi institucije samoupravnega socializma in kasnejšega obleganja partijske oblastne strukture nam je bilo, če pogledamo nazaj, lahko. Imeli smo zagon in brez težav premagovali prve ovire. Uspehi osamosvojitve in mednarodno priznanje so nam dali nov polet. Toda po dveh desetletjih dela se nam je po prevzemu evra in predsedovanju Evropski uniji, ki nam je pripadlo kot prvi državi t. i. Nove Evrope, zdelo, da je napočil čas žetve minulega trdega dela in uživanja v njegovih rezultatih. Po vstopu v schengensko območje, prevzemu evra in predsedovanju EU, s katerim smo dobili neposredno priznanje, da smo tranzicijske naloge opravili z odliko, ki jo je treba postaviti drugim tranzicijskim državam za zgled, smo si začeli misliti, da lahko popustimo in uživamo nekaj lagodja. Res je, da so to idilično sliko že tedaj nekoliko motile nekatere neprijetne plati zgodbe o uspehu, ki smo si jo radi pripovedovali: zgodnje zgodbe o tranzicijskih baronih; spoznanje, da je pravosodje nedoraslo nalogam, ki jih predenj postavlja tranzicijski čas; da se škarje premoženjske in dohodkovne neenakosti vse bolj razpirajo tudi v Sloveniji; da se revščina zažira v spodnje plasti družbe in začenja segati po srednjem razredu, katerega del se je začel otepati drsenja po premoženjski lestvici. Toda vse to ni moglo spremeniti skoraj idilične slike, ki smo jo ponujali drug drugemu, ko smo se zazrli v sedanost in prihodnost. Na valu minulih uspehov smo videli tudi lastno svetlo prihodnost v varnem zavetju zahodnih integrij.

Z današnjega pogorišča globalne krize se idilična slika preteklosti, ko je bila ta še sodobnost, kaže kot iluzija nekoga, ki je prav v trenutku, ko je mislil, da je končno stopil na trdna tla, v resnici šele stopil na res spolzko brežino, ki ga je počasi, neopazno začela odnašati navzdol, čeprav je strumno stopal navkreber po njej. V trenutku, ko smo mislili,

da smo izstopili iz tranzicije in reformnega procesa, smo nevede vstopili v bistveno večji proces viharnih sprememb, ki je tedaj zajel ves svet. Ta nas zdaj premetava skupaj z ostalimi, zlasti razvitimi industrijskimi demokracijami, ki so se vsaj deloma tudi same ujele v past ideje, da so strukturne spremembe, spremembe kurza plovbe, nekaj, kar zadeva izključno druge, zgolj prišleke v svet tržnega gospodarstva in demokratičnih institucij, tiste, ki skušajo doseči prav njih same, bitve na pomolu, se privezati nanje in tako zavarovati svoj prihodnji obstoj.

Socialna država, ki je v razvitih državah zaživela v pojovnem času prejšnjega stoletja, je v sedemdesetih zašla v krizo, ki se je odtlej samo še poglobljala. Misel, da mora država odigrati pomembno vlogo v razdelitvi družbenega proizvoda med njenimi člani, je v osemdesetih nadomestila ideja vse bolj odločnega uveljavljanja tržnih zakonitosti in osebne odgovornosti za lastno blaginjo. Kritiki države blaginje so dokazovali, da je ta ekonomsko nevzdržna, da ne spodbuja podjetnosti in odgovornosti ljudi, ampak jih, nasprotno, spreminja v trajno vzdrževane osebe. Prevladal je pogled, ki je egalitaristične socialne politike dojel kot nezdržljive z ekonomsko učinkovitostjo, saj naj bi bile vzvod razraščanja neproduktivnih državnih in paradržavnih služb, ki so skrbele za upravljanje s socialnimi transferji. Socialna država naj bi propadla med drugim zato, ker ni našla ustreznega odgovora na t. i. past brezposelnosti: brezposelni, ki so na račun svojega statusa prejeli ugodnosti, naj ne bi bili motivirani za sprejetje nizko plačanih delovnih mest, ki so jim resda prinesle nekoliko izboljšano premoženjsko stanje, vendar tudi dvig osebnih stroškov. Okleščene socialne politike devetdesetih so zato zaostriale pogojenost socialnih prejemkov s pripravljenostjo prejemnikov na sprejetje ponujenega dela.

Toda devetdeseta so prinesla tudi prestrukturiranje trga dela: globalizacija in digitalizacija sta v razvitih industrijskih državah redčili delovna mesta in povečevali delež atipičnih zaposlitev. Trend fleksibilizacije proizvodnje je delovno mesto, ki je bilo pred tem sorazmerno trajna dobrina, za mnoge spremenil v kratkotrajno in negotovo. Status zaposlenega prejemnika dohodkov in brezposelnega sta se trajno povezala z vrtljivimi vrati.

Te razmere so sprožile ekonomska, socialna in moralna razmišljanja o potrebi po novih modelih delovanja socialne države, ki bi se ustrezno odzvali na potencialno hromečo socialno negotovost, v katero je – in bo v prihodnje še bolj – potisnjen velik del prebivalstva razvitih družb. Na predlog uvedbe UTD lahko gledamo kot na enega najobetavnejših odgovorov na te izzive sodobnosti, saj ekonomske, socialne in moralne argumente združuje v predlog novega načina delovanja socialne države. Vse avtorice in avtorji besedil, zbranih v *UTD v Sloveniji*, se ne strinjajo s to trditvijo, saj k sodelovanju niso bili povabljeni samo zagovorniki in zagovornice UTD. Za nekatere UTD ni sprejemljiva rešitev. Mislim pa, da lahko v imenu vseh zapišem, da med nami obstaja konsenz, da je UTD pomembna ideja, ki jo velja pretehtati, ker je takšna. Poglejmo si nekoliko pobližje vsebino zbornika.

Na začetku pričujočega zbornika je članek Philippa van Parijsa *Univerzalni temeljni dohodek - preprosta in močna ideja za enaindvajseto stoletje*. Kakor članek »Temeljni dohodek za vse« v zborniku *Brezplačno kosilo za vse?* tudi ta suho, brez odvečne retorike predstavlja vse pomembnejše aspekte UTD. Toda tokrat gre za nekoliko daljše in bolj analitično besedilo, ki se posebej posveča vsakemu definicijskemu elementu UTD in ga pojasni. Bralcu bo v primerjavi z že omenjenim prevodom članka nedvomno ponudil natančnejšo formulacijo ideje. Posebej velja omeniti tudi grafične prikaze, ki so kot dodatek vsebovani v članku in prikazujejo gibanje spremenljivk v različnih redistribucijskih shemah (negativna dohodnina, UTD, delni UTD itn.). Ti grafični prikazi posameznih shem UTD bodo otežili življenje kritikom, ki so ideji očitali, da je meglena in da ničesar jasno ne zameji, po drugi strani pa bodo verjetno življenje zagrenili tudi tistim pristašem UTD, ki bi v njem še naprej radi videli plemenito humanistično idejo, lebdečo visoko nad presojo njenih ekonomskih učinkov in vprašanji financiranja njene realizacije. Primerjalna analiza teh grafov, ki je nujni pogoj resne razprave med pristaši uvedbe UTD, priča o pahljači možnih uresničenj koncepta, ki so včasih lahko dojeta kot različne stopnje njegove uveljavitve, včasih kot pristopi k istemu cilju iz različnih smeri, spet včasih pričajo o različnih vrednotnih izhodiščih predlagateljev.

V nadaljevanju *UTD v Sloveniji* srečamo izključno domače avtorice in avtorje, ki so bili k sodelovanju povabljeni in so posebej za to priložnost napisali izvirne članke. Med njimi so nekateri najvidnejši strokovnjaki različnih strok, ki so javnosti že poznani po svoji naklonjenosti UTD, in nekateri drugi, ki so se te teme lotili prvič. Posebno mesto v zborniku zaseda članek sourednice Valerije Korošec, ki je za to priložnost pripravila skrajšano verzijo svoje obsežnejše študije, v kateri predlaga uvedbo različice UTD v Sloveniji. Sama zasnova predloga je, kot poudarja avtorica, minimalistična, saj ne meri na zajem dodatnih proračunskih finančnih virov in dodajanje novih prejemkov upravičencem, ampak redefinira obstoječe socialne transferje in tako namesto različnih vrst obstoječih transferjev predlaga uveljavitev enotnega univerzalnega dohodka kot podlage naše materialne eksistence. Kritik, da gre za idealizem in finančno neuresničljiv predlog, ki so pogoste, ko se omenja UTD, v zvezi s predlogom, ki trdi, »da bi bilo izplačevanje UTD v višini denarne socialne pomoči (DSP) za slovensko državo finančno ugodnejše in učinkovitejše, kot je sedanji sistem socialne pomoči« (Korošec, 98), res ne gre pričakovati. In v resnici jih predlog ni bil deležen, saj kljub temu, da je bil UTD v medijih širokega dosega pogosto obravnavan in da gre v tem primeru nesporno za najresnejši prispevek k uveljavitvi UTD v Sloveniji, v strokovni javnosti predlog ni bil deležen resne obravnave. Kar nekaj pove o ravni javne razprave o družbenih vprašanjih in javnih politikah v Sloveniji. Namesto *ad hoc* posveta odločevalcev in strokovnjakov, ki bi si ga tak »alternativni program reforme socialne države« (prav tam, 71) zaslužil, je bil predlog le predmet omizja pred gledalci RTV Slovenija, v katerem je seznanjeni gledalec lahko ugotovil, da predloga kdo od govorcev v studiu sploh ni poznal. Ponovna predstavitev predloga uvedbe UTD v Sloveniji, ki ga zagovarja Valerija Korošec, je zato smiseln odziv na takšno stanje. V nekem oziru je srž pričujočega zbornika, ki želi ponovno oživiti razpravo o tem ukrepu.

Zbornik nadaljuje sklop, poimenovan *Premisleki*, v katerem so zbrana besedila strokovnjakov različnih strok, povabljenih, da prispevajo svoje razloge za ali proti uvedbi UTD v Sloveniji. Mnogi so se na vabilo sicer odzvali s splošnimi razmišljanji, ki se le delno dotikajo posebnosti

slovenskih razmer, vendar to nikakor ne pomeni, da Slovenije ne zadevajo. Sklop inavgurira kratko, a pregnantno besedilo Veljka Rusa, ki je pred več kot dvema desetletjema s svojim razpravljanjem o UTD oral ledino v Sloveniji. V času neposredno pred osamosvojitvijo, ko je to naredil, je bilo pod pritiskom izjemnih zgodovinskih okoliščin opozarjanje na neučinkovitost socialnih politik sodobne države blaginje manj pomembna tema. Žal, dodajamo danes s pokriznega pogorišča, je ta tema ostala marginalna tudi globoko v poosamosvojitvenem času.

O UTD kot obliki delovanja socialne države, ki deluje vključujoče, razpravljajo še nekateri drugi članki. Vesna Leskovšek se posveti nepogojenosti kot definicijski lastnosti UTD in zagovarja inkluzivne socialne politike, ki opustijo preverjanje pripravljenosti na delo med upravičenci do UTD. Tematsko sorodno je tudi besedilo Danijela Popovića, ki pregleda mednarodno pravne dokumente in smernice organov EU, da bi ugotovil, v kolikšni meri lahko v njih najdemo podporo uvedbi UTD. Izkáže se, da UTD sicer v nobenem takšnem dokumentu ni omenjen kot pravica, vendar dokumenti, katerih namen je varovanje socialnih in ekonomskih pravic, ponujajo podlago, ki lahko osmisli in utrdi zahteve po uvedbi UTD. O tem, ali je UTD mogoče razumeti kot pravico, kot ukrep, ki sodi pod okrilje socialne pravičnosti ali kratko malo pravičnosti, razpravljata tudi Bernard Brščič in deloma Rok Svetlič. Za Brščiča, ki v zagovorih UTD sicer prepozna plemenite nagibe, je ideja kot ukrep socialne pravičnosti – na sledi Hayeku – vendarle v osnovi zgrešena, saj je »uporaba sintagme socialna pravičnost v analizi kapitalizma semantična zabloda« (Brščič, 175). Le malo manj odklonilen do UTD je Rok Svetlič, ki v njem odkriva prikrito in nedopustno moralno neegalitarnost, ki bi morala kot razlog proti uvedbi UTD pretehtati tudi, če bi v prid uvedbi govorili razlogi ekonomske narave. Globok skepticizem preveva tudi članek Gorana Lukiča. V njem prouči ekonomsko plat ukrepa, predvsem njegove učinke na trg dela in na pogajalsko moč delodajalcev in delojemalcev. Končna ugotovitev je svarilo pred pastmi uvedbe UTD: čeprav jo lahko naklonjeno razumemo »kot pot v pravičnejšo družbo, pa bi v trenutni interesni konstelaciji moči med nadnacionalnim dezorganiziranim kapitalom in nacionalno omejenim političnim prostorom uvedba